

already in Stalin's conception of socialistic social relations, i. e., in the conception according to which external conditions of capitalist encirclement are more important than the internal laws of socialistic social relations.

The centrally controlled detailed division of tasks was the specific method of socialistic economy in the Soviet Union in an epoch in which socialistic correlations of production in that country were still in a stage of origination, when they were not yet determined by their own internal laws, where the controversy with capitalism was still the main contradiction of this socialistic society being in a phase of origination.

The theoretical core of the practical renaissance of Leninism occurring in the socialistic states following the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union is that socialistic society is to be understood as determined by its own internal contradictions just the same as Marx comprehended capitalist society.

PROBLÉMY SOCIALIZMU A ODCUDZENIE

ANDREJ HLÁVEK

Filozofická problematika človeka, zvlášť problematika odcudzenia, ktorú marxistickí filozofi na celé desaťročia prenechali zabudnutiu a existencialistickej filozofii, dostáva sa približne od roku 1954 na stránky našej kultúrno-esejistickej a filozofickej tvorby.¹ Spočiatku sa rekonštruoval Marxov pojem odcudzenia, skúmali sa okolnosti, pre ktoré Marx, začínajúc *Nemeckou ideológiou*, upúšťal od používania termínu „odcudzenie“, vyjasňovalo sa, či sa Marx súčasne vzdal aj obsahu, ktorý do tohto termínu vložil v svojich raných prácach. Analýza ukázala, že nálepka „nestrávené hegelianstvo“, ktorú tomuto pojmu udelila naša filozofická tvorba v nedávnej minulosti, je podobne neopodstatnená ako tvrdenie existencialistov, že Marxovi a marxizmu je životná problematika človeka bytostne cudzia.

V počiatočnom období rekonštrukcie a rehabilitácie tohto Marxovho pojmu spájali sme odcudzenie iba so spoločenskými systémami, ktoré spočívali na súkromnom vlastníctve a na vykorisťovateľských vzťahoch. Nebrali sme vtedy do úvahy ani zmeny, ktoré nastali v kapitalistických krajinách od dôb Marxových. Tieto zmeny sa popri celkovom prehĺbovaní procesu dehumanizácie životných podmienok a vzťahov ľudí prejavovali v ústupe hrubých foriem odcudzenia pred zjemnenými, dopúšťajúcimi osobitne po druhej svetovej vojne aj určitú vyššiu životnú úroveň proletárov.

O javoch a problematike odcudzenia za socializmu začali sme hovoriť v tej alebo onej forme a rovine až v posledných dvoch-troch rokoch,² pričom sme

¹ Schaffov rozbor príčin zanedbania problematiky človeka marxistickými teoretikmi ako aj príčin ich súčasného zvýšeného záujmu o túto problematiku nepochybne patrí medzi najhodnotnejšie partie jeho *Filozofie človeka* (VPL, Bratislava 1964).

² Nehovorím, prirodzene, o názoroch našich ideových protivníkov, ktorí veľmi dávno obviňujú socializmus z totalitarizmu a „dokazujú“, že javy odcudzenia imanentne prislúchajú socializmu, že vyplývajú z jeho podstaty, že „z podstaty socializmu ako totalitarizmu“ vyplýva likvidácia slobody osobnosti, popieranie a potláčanie ľudskej individuality v mase, anonymite a v prie-

pováčšine javy odcudzenia nespájali s doterajšou povahou práce, ktorá sa zachovala aj za socializmu. Videli sme v nich iba prežitky minulosti. Donedávna sme totiž (a mnohí dodnes) spájali javy odcudzenia iba so súkromným vlastníctvom, ktoré skutočne prevracalo vzťah subjektu a objektu.³ Myšlienky o zrušení práce považovali sme za akési prerieknutie autorov *Nemeckej ideológie*. Domnievali sme sa teda, že akt „zrušenia súkromného vlastníctva ako osvojeného ľudského života je preto pozitívnym zrušením akéhokoľvek odcudzenia, teda návratom človeka z náboženstva, rodiny, štátu atď. do jeho ľudského, t. j. spoločenského bytia.“⁴

Zrušením súkromného a ustanovením spoločenského vlastníctva socializmus však ešte pozitívne, t. j. prakticky nezrušil druhý a hlbší prameň odcudzenia — doterajší charakter práce, na ktorý upozornil Marx a Engels v *Nemeckej ideológii*, keď stanovili závislosť súkromného vlastníctva a jemu zodpovedajúcich odcudzených vzťahov, inštitúcií a funkcií od určitej historicky vzniknutej a prechodnej povahy práce.⁵ Továrensko-strojová podoba tejto práce dokonca premenila ľudí na priame súčiastky mechanizmu stroja, úplne podriadené a prispôbené jeho monotónnemu rytmu, obrovskej rýchlosti a drilu. Ich prácu pri obsluhu stroja zredukovala na neustále opakovanie tých istých niekoľkých mechanických pohybov — na abstraktnú prácu.

Socializmus dosiaľ neurobil v tejto povahe práce významnejšie zmeny v porovnaní so súčasným kapitalizmom, aj keď socializmus prináša so sebou obrovské možnosti a priamo úlohu prispôbenia práce človeku, poľudštenia techniky a výroby. Proces zmeny doterajšieho charakteru práce, ako vidno, je zdĺhavým, nerovnomerným a vnútorne protirečivým procesom a je skutočne otázne, kedy zasiahne a pretvorí každý druh výrobnej činnosti. Tieto zmeny budú však prebiehať tým pomalšie, čím neskôr človek poľudští a ovládne svoju prácu tak, aby ona nevládla nad ním, čím dlhšie sa v tejto práci a mimo nej obklopení blahobytom „šedého moru“ produktov priemernej práce budeme cítiť doma a čím neskôr samotní robotníci, politicko-hospodárski a odboroví pracovníci zavrhnú odcudzený a nivelizačný idol obyčajnej manuálnej práce a potrieb obyčajného manuálneho robotníka.

Proces zrušenia doterajšieho spôsobu práce nemôže prebiehať iba na základe plnenia neustále zvyšovaných požiadaviek plánu hrubej výroby. V svojom zá-

mernosti, ktorá sa rovná najnižšiemu spoločenskému postaveniu obyčajného, t. j. iba manuálne činného človeka. Taktiku stotožňovania socializmu a totalitarizmu volí napr. aj Henri Arvon (*La Philosophie du Travail*, Presses universitaires de France, Paris 1961, 75–76).

³ Za tohto prevráteného vzťahu človek prestáva byť subjektom, „substanciou jeho vôle a činnosti“ stáva sa jeho majetok. Subjektom je vec a predikátom je človek. Vôľa sa stáva vlastnosťou vlastníctva“ a človek jeho otrokom (Marx — Engels, *Spisy I*, SNPL, Praha 1961, 335).

⁴ K. Marx, *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, SNPL, Praha 1961, 93.

⁵ „Proletári však musia, ak sa chcú osobne uplatniť, zrušiť doterajšie podmienky svojej vlastnej existencie, ktorá je zároveň podmienkou existencie celej doterajšej spoločnosti, totiž prácu. Preto sú aj v priamom protiklade k forme, v ktorej si dosiaľ individuá tvoria spoločnosť, dávajú súkromný výraz, t. j. k štátu, a musia štát zvrhnúť, aby presadili svoju osobnosť“ (Marx — Engels, *Nemecká ideológia*, SNPL, Bratislava 1961, 72–73).

klade je viazaný na vedecko-technickú revolúciu, ktorá uvoľní človeka z bezprostredného procesu výroby a umožní, aby namiesto neho pôsobili ako bezprostredné výrobné sily jeho vlastné schopnosti, ktoré „vmontuje“ do výrobných prostriedkov. Otročský moment doterajšej činnosti človeka prevezme na seba technika, čím sa zruší jeho doterajšia práca.

*

Doterajší charakter práce, ktorý zatiaľ aj v našej výrobe prevláda, nachádza svoj reálny odraz aj v ekonomických vzťahoch založených na spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov, aj v hospodárskej politike. Odráža sa už v samotných vlastníckych vzťahoch, a to nielen preto, že socialistické vlastníctvo má dvojakú formu — štátnu a družstevnú, ale aj preto, že podniky sú relatívne samostatnými hospodárskymi jednotkami, a teda výrobcami tovarov. A tak ako sa toto spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov, t. j. toto všeobecné v ekonomickom postavení ľudí, výrazne a názorne ľuďom prejavuje až v poslednom článku ich ekonomických vzťahov, t. j. vo vzťahoch rozdeľovania, tak sa v tomto poslednom článku výrazne a citelne prejavujú aj všetky hospodársko-organizačné zásahy, stvárnajúce formy týchto ekonomických vzťahov.

Je pravda, že za podmienok všeludového vlastníctva výrobných prostriedkov práca ľudí nadobúda bezprostredne spoločenský charakter, nie je vykorisťovaná, nie je určená priamo pre vykorisťovateľa, ktorý sprostredkúva jej konečné určenie, ale je určená bezprostredne pre ľudí našej spoločnosti, nemá teda odcudzené, ale priame spoločenské poslanie. Avšak práca kolektívu, či jednotlivca nemôže byť v dôsledku podstatných rozdielov v jej výrobnotechnickom charaktere, v jej delbe, v technickom vybavení, v podiele fyzických a duševných úkonov, v kvalifikácii, v produktivite, v motivácii plne bezprostredne spoločenskou. Na to, aby tu konkrétna práca kolektívu aj jednotlivca nadobudla definitívne spoločenské uznanie ako pre ľudí skutočne potrebná, nestačí len to, že je pojatá do celospoločenského výrobného plánu, ktorý popredku uznáva jej spoločenskú hodnotu, ale musí ešte prejsť aj sprostredkujúcim procesom redukcie, zložitej práce na jednoduchú, konkrétnej na abstraktnú, t. j. na určité množstvo kvalitatívne bezrozdielnej ľudskej práce vôbec, na hodnotu, ktorú vyjadrujú peniaze. Teda len vtedy je spoločensky plne uznaná, keď prijala dodatočne formu jej bezprostredného, odcudzeného opaku, formu abstraktnej všeobecnosti, formu peňazí, keď je predaná. Ekonomické vzťahy medzi ľuďmi tu teda nadobúdajú formu hodnotových a peňažných vzťahov a tieto vzťahy (vzťahy kúpy a predaja) sú tu aj nevyhnutnou a poslednou podmienkou realizácie spoločenskosti práce ako aj rozdeľovania jej produktov. Kolektívy, podniky, jednotlivci musia si teda svoje životné prostriedky zabezpečiť predajom výrobného produktu.

V dôsledku spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov tá časť spoločenskej produkcie, ktorá je určená pre osobnú spotrebu a pre osobné užívanie, nerozdeľuje sa síce za socializmu podľa výšky súkromného vlastníctva, resp. hodnoty pracovnej sily, ale podľa schopností v ekonomickom postavení rovných príslušníkov ľudského spoločenstva. V dôsledku daného, v svojej podstate veľmi odlišného charakteru práce, množstva a kvality jej produkcie meradlom potrieb

Ľuďi je tu predovšetkým ich osobný podiel na vytváraní spoločenského produktu. Práve preto prvoradou motiváciou práce podniku, kolektívu, jednotlivca nie je tu jej spoločenská potreba, ale získanie tohto podielu, a to predovšetkým v peňažnej forme. Výška a kvalita tohto podielu nezávisí však iba od vynaložených síl a schopností podniku, kolektívu, jednotlivca, ale aj od doterajšieho od jeho schopností nezávislého a tieto schopnosti ovplyvňujúceho charakteru práce. Rozdeľovanie tu prebieha iba v rovine rovnosti v ekonomickom postavení vzhľadom na spoločenské vlastníctvo, t. j. podľa princípu ekvivalentnej výmeny množstva práce vynaloženej pri tvorbe spoločenského produktu. Tento princíp najbezprostrednejšie a najmarkantnejšie vyjadruje socializmom zrušenú ekonomickú nerovnosť, zrušené vykorisťovanie práce človeka a nastolenú ekonomickú rovnosť ľudí vzhľadom na vlastníctvo; zároveň je však vyjadrením nezrušenej podstatnej nerovnosti v podmienkach ich práce, pričom si nevšíma práve fakt, že táto nerovnosť nie je nimi zavinená. A sám princíp vyjadruje nutnosť redukcie zložitej práce na jednoduchú, svojráznej, rozdielnej na bezrozdielnú, na anonymnú, množstvom rovnakú, na abstraktnú prácu.

Doterajší charakter práce a na ňom spočívajúce trhovo-peňažné vzťahy spôsobujú, že mnohé formy medziľudských ekonomických vzťahov za socializmu sú tie isté ako za kapitalizmu, sú odcudzenými formami. Tieto formy napomáhajú udržiavať vo vedomí ľudí prežitky meštiaskej životnej filozofie a nútia ich konať tak ako za kapitalizmu, tým viac, že všedné vedomie za mnohými javovými formami ekonomických vzťahov nevidí podstatné rozdiely v obsahu ekonomického postavenia bezprostredného výrobcu v porovnaní s kapitalizmom. Reálne delenie práce na prácu na seba a na nadprácu pre iných (i keď je tu ako v strojovej výrobe zotretá presná časová hranica) ako aj peňažná, zárobková forma ekonomických vzťahov objektívne motivujú prácu v tom smere, aby ľudia mysleli predovšetkým na zárobok, na svoje bezprostredné osobné záujmy, aby zabúdali na základné ľudské poslanie ich práce, t. j. na produkciu stále väčšieho množstva kvalitných a rozmanitých úžitkových hodnôt pre vzájomné uspokojenie a rozvoj ľudí — spoločných vlastníkov, hospodárov a tvorcov vlastného života.

To je však iba jedna stránka veci. Druhá spočíva v tom, že práve ignorovanie zákonitých vzťahov tovarovej výroby medzi ľuďmi ako relatívne samostatnými hospodárskymi jednotkami umožňuje plnú realizáciu tendencií odcudzenia na ekonomickom úseku. O realite tejto antinómie nás stále viac presvedčuje naša doterajšia každodenná prax. Ak totiž za socializmu, teda za podmienok nezrušených podstatných rozdielov v charaktere práce, hospodársko-administratívnymi opatreniami ignorujeme nutnosť vzťahov kúpy a predaja, zbavujeme sa tak konečného, nadmieru objektívneho, presného a pružného kritéria spoločenskej dôležitosti a užitočnosti, množstva a kvality každého produktu práce. Potom nemáme zaručené ani pružné a objektívne presné odmeňovanie jednotlivcov a závodov podľa ich práce a nemôžeme zabezpečiť ani dynamickosť proporcií a smerov vývoja, ktoré by zodpovedali potrebám rozvoja socialistickej výroby.

Ak úlohu konečného kritéria spoločenskej užitočnosti, hodnoty a reprodukčnej potreby každej konkrétnej práce prevezme na seba iba centrálné riadenie a centrálny plán, vytvorí si na to nutne iba hrubé, nepružné, nepresné, predovšetkým

na kvantitu výrobkov zamerané hodnotiace ukazovatele a direktívy. Tak výrobcovia (podniky) sa potom neriadia bezprostredným dopytom a potrebami ľudí, ale statickými direktívami a ukazovateľmi centra, čo umožňuje vznik obrovskej škály javov odcudzenia. Centrálny plán napriek cieľom do neho vloženým odcudzuje sa svojmu poslaniu, nemôže zabezpečiť ani realizáciu skutočných potrieb spoločenského reprodukčného procesu a zmyslu socialistickej výroby, ani uznať spoločenskú hodnotu každej práce. Naopak, v dôsledku svojej statickosti uzaviera výrobu do rámca doterajšieho spôsobu práce, usmerňuje predovšetkým narastanie množstva doterajšieho sortimentu produktov, fiktívne (popredku) uznáva za spoločensky potrebnú aj takú prácu, ktorá reálne už nie je pre spoločnosť potrebná, tak vytvára predpoklady pre produkciu množstva nepotrebných vecí, v ktorých je znehodnotená ľudská práca. Nakoniec sa centrálny plán osamostatňuje a stavia sa voči ľuďom ako od nich nezávislá, pre seba existujúca a ich utláčajúca sila, vec, idol. Ľudia potom už nerobia pre potreby ľudí, ale preto, aby splnili plán.

Ak navyše v oblasti služieb a obchodu ustanovíme takú formu odmeny za prácu, ktorá neberie do úvahy počet a kvalitu obsluhy zákazníkov, resp. ak zabránime možnosti výberu (napr. pri použití lekárskej služby), tak nám nevyhnutne vznikajú také prevrátené formy odcudzených vzťahov medzi ľuďmi, ktoré nepoznal ani kapitalizmus. Za kapitalizmu, ako dávno postihol Ch. Fourier. Človek praje človeku zlo preto, aby mal sám viac práce, aby viacej zarobil. Ak však u nás človek nedostane zodpovedajúcu odmenu za dané množstvo a kvalitu práce, poprípade dostane odmenu a dokonca aj prémie za to, čo urobil zle, alebo vôbec neurobil, chová sa k druhému človeku cudzo práve preto, že mu poskytuje prácu. V danom prípade „sluha“ sa stavia do pozície „pána“. Odcudzenie, doprevádzané ťaživým pocitom zbytočnosti svedomite urobenej práce, o ktorú bol človek požiadaný, vzniká aj vtedy, ak jeho práca nie je dostatočne využitá alebo si ju nikto nevšimne a človek sa ani nedozvie o jej osude.

Nedodržanie zásady odmeňovania podľa práce a slabý rozvoj služieb (a tým ovplyvnená ich vysoká cena) odcudzuje nielen ľudí navzájom, ale stavia ich aj do odcudzeného vzťahu k produktom práce. Ľudia (najmä ženy) stávajú sa otrokmi vecí (auta, bytu, elektrických prístrojov), ktoré v trpasličích podmienkach našich domácností nemôžu byť rentabilne využité, a málo produktívna práca okolo údržby auta, bytu, zásobovania, stravovania veľkej rodiny plne zaberie čas potrebný na oddych, rodinnú výchovu, vzdelávanie, zvyšovanie kvalifikácie, a často sú ňou znehodnocované pracovné potencie vysoko kvalifikovaných ľudí.

Správne postavený celospoločenský výrobný plán, ktorý korešponduje so skutočne objektívnym kritériom spoločenskej užitočnosti a potreby reprodukcie každej konkrétnej práce, je schopný podstatne obmedziť produkciu spoločensky nepotrebných produktov práce. Pravda, ani centrálny plán, spojený s tovarovo-peňažnými vzťahmi, v dôsledku vlastných obmedzení ako aj v dôsledku vždy existujúcich a meniacich sa určitých disproporcií medzi osobnými a spoločenskými záujmami neodstráni určité tendencie k odcudzeniu a k produkcii spoločensky zbytočných vecí. A je otázne, či komunizmus, ktorý zruší zárobokové vzťahy a motiváciu práce nahradí takým činiteľom, ako je premena práce na prvú životnú a morálnu

potrebu, absolútne odstráni produkciu spoločensky zbytočných vecí, ktoré môžu ľudia produkovať aj z gnozeologických príčin, z neznalosti skutočných spoločenských potrieb v danom období.

*

Život a stretanie sa so zložitou medziľudskými vzťahov za socializmu vnucuje nám ďalej úvahy, ako prejavy odcudzenia za socializmu súvisia s existenciou štátu, ktorý i keď prestal byť produktom súkromnovlastníckych vzťahov, predsa zostal nástrojom moci reprezentovanej vládou, armádou, orgánmi verejnej bezpečnosti, súdnictva a administratívou.

Vyskytuje sa napr. mienka, ktorá spája odcudzenie s donucovacou funkciou socialistického štátu. Socialistický štát skutočne si zachováva aj funkciu donucovacieho prostriedku voči reakčným živlom a voči tým členom socialistickej spoločnosti, ktorí porušujú základné normy spoluzitia a ohrozujú spoločné záujmy ľudu. V tomto ohľade však nemožno hovoriť o odcudzení socialistického štátu, ale o odcudzení týchto jednotlivcov našej spoločnosti. Svoju oprávnenosť na použitie donucovacej moci a funkcie nestráca ani jedno spoločenské teleso voči tomu, kto narušuje jeho základné normy spoluzitia a jeho základné záujmy.⁶ O odcudzení socialistického štátu môžeme hovoriť iba vtedy, ak je zafixovaný byrokratizmom, ak vydáva, realizuje a zachováva také opatrenia, ktoré sú v rozpore s celospoločenskými záujmami a svoju donucovaciu funkciu uplatňuje pri plnení aj takých úloh, ktorým nezodpovedá metóda donucovania, alebo ak táto donucovacia moc mieri, ako v nedávnej minulosti, práve proti najhodnotnejším členom spoločnosti.

Niektorí autori inklinujú k Hegelovým predstavám a k predstavám rozšíreným v súčasnej buržoáznej filozofii, ktoré stotožňujú odcudzenie so spredmetnením, so zvecnením, s objektivizáciou. Spredmetnenie schopností človeka v pracovnom akte, po ktorom produkt práce podobne ako dielo spisovateľovo „žije vlastným životom“, podlieha logike vlastných zákonov — nie je však ekvivalentom odcudzenia. Z tohto hľadiska ani utvorenie a existencia rozmanitých inštitúcií ako orgánov sprostredkovania rozmanitých vzťahov medzi ľuďmi nie je odcudzením. Pravda, ak tieto inštitúcie neboli vytvorené na to, aby konštituovali odcudzené vzťahy medzi ľuďmi, ale na to, aby umožnili organizovanú výmenu činností, skúseností, poznatkov, dorozumenie medzi ľuďmi, a ak sa táto ich funkcia po čase nezmenila na byrokratické anonymné mocnosti, ktoré komplikujú medziľudské vzťahy, zavádzajú do nich zbytočné úkony a svoj služobný vzťah k ľuďom, pre ktorý boli vlastne utvorené, premeňujú na vzťah pána a naháňača.

Odcudzenie sa viaže len na ten druh spredmetňovania, keď sa ľudské bytosti v dôsledku určitých spoločenských pomerov spredmetňujú neľudsky, v protiklade k sebe samým, keď v akte spredmetňovania popierajú svoju univerzálnu podstatu, keď nerozvíjajú, ale mrzačia svoje sily a vlohy, keď sa ich tvorivosť a vynaložené úsilie stáva zbytočným. Vtedy produkt činnosti ich rúk, rozumu, predstav a vzá-

⁶ „Ktokoľvek by odoprel poslúchnuť všeobecnú vôľu, bude k tomu donútený celým telesom: to znamená len, že bude nútený, aby bol slobodný.“ (J. J. Rousseau, *O spoločenské smlouvě*, Právnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1949, 27.)

jomných vzťahov ako aj produkt činnosti minulých pokolení, napriek cieľom a očakávaniam do neho vloženým, nadobúda taký samostatný život, v ktorom vystupuje voči vlastným tvorcom ako svojvoľná, neovládateľná a antagonistická sila. Tejto sile sa potom musia iba prispôbovať, slúžiť jej a prinášať obeť, zatiaľ čo ona sa ich zmocňuje, zastupuje ich vôľu, vtláča ich činnosti, životu, potrebám, vlastnostiam, správaniu a vzťahom presne vymedzené hranice, formy a funkcie. Napokon ľudské vzťahy a ľudia nahrádzajú sa vzťahmi vecí a vecami a ľudia sa voči sebe vzájomne odcudzujú.

Zaujímavú myšlienku o existencii a budúcnosti odcudzenia vyslovil Ernst Fischer na besede s lektormi Spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov konanej 30. novembra 1963 v Prahe. Výskyt odcudzenia Ernst Fischer spája s existenciou protirečení v spoločnosti.⁷ Hovorí: „Koniec protirečení znamenal by koniec ľudstva . . . , stále nové a nové problémy a protirečenia sa budú vyskytovať. A myslím, že práve problém odcudzenia je jedným z takých, ktorý nebude raz a navždy prekonaný . . . Predstavujem si, že stále nové, dnes ešte neočakávané momenty odcudzenia budú sa vynárať, ale zároveň s tým budú narastať aj možnosti ich prekonávania. Čiže od jedného protirečenia budeme pokračovať ďalej, aby sme sa znova odcudzovali a získavali zároveň s tým moc tohto odcudzenia prekonávať. Marx povedal, že je nutné, aby človek najskôr všetky svoje schopnosti zo seba vydal, aby sa postavil proti nim ako proti odcudzeniu, a tak získal možnosť znova si ich vziať späť. Domnievam sa, že tento dialektický proces je nekonečným procesom.“⁸

Nehľadiac na to, že predposledná veta Fischerovho výroku platí daň stotožneniu odcudzenia s procesom spredmetňovania, a tým obchádza aj historičnosť Marxovej kategórie odcudzenia, Fischerova myšlienková exkurzia do budúcnosti je zaujímavá, pravda, vyslovená v tejto všeobecnej forme dôkazove nie je omnoho bohatšia ako predstava popierajúca odcudzenie v komunistickej budúcnosti. Fischerovo spojenie existencie odcudzenia so spoločenskými protirečeniami nastoľuje však myšlienku, a v tom je jeho hodnota, že aj po zániku dnes známych zdrojov odcudzenia môžu sa v budúcnosti zachovať niektoré zdroje či potencie k odcudzeniu, ktoré sme si vzhľadom na silu ich účinku dosiaľ ani nevšimli, že môžu vznikaf úplne nové, nám ešte neznáme potencie odcudzenia.

Ak si z tohto hľadiska všimneme napr. vytláčanie ľudských vzťahov a nahradzovanie ich vzťahmi vecí a vecami, vidíme, že k takémuto javu môže dôjsť aj za podmienok určitého veľmi rýchleho životného tempa, prejavujúceho sa návalom práce, povinností a z toho vyplývajúceho formálneho plnenia. Ak si pritom porovnávame rozdielne životné tempo a jeho zmeny v socialistických krajinách, vidíme, že toto neludský rýchle tempo a s ním súvisiace sformalizovanie medzi-

⁷ Podobnú myšlienku, avšak v omnoho konkrétnejšej forme, vyslovil Július Strinka roku 1959 vo svojej kandidátskej práci *K problematike svetonáhľadu Ľudovíta Štúra*. (Práca dosiaľ nebola publikovaná a nachádza sa v archíve Filozofického ústavu SAV.)

⁸ Pozri: Nekorigovaný a neautorizovaný stenografický záznam besedy so súdruhom Ernstom Fischerom zo dňa 30. novembra 1963 (str. 32), vydaný pre vnútornú potrebu lektorov Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov.

ľudských vzťahov, nahradzovanie ich vzťahmi vecí a vecami⁹ ako aj znehodnocovanie ľudskej práce formalizmom nesúvisí natoľko s tempom súčasnej priemyselnej výroby a od jej charakteru závislých zárobkových vzťahov ani s tempom vývoja súčasnej civilizácie ani s tradíciou tej-ktorej krajiny, ale viac s charakterom celého systému hospodársko-administratívnych opatrení riadiacich orgánov v tej-ktorej krajine. Avšak vzhľadom na nutnú a trvalú existenciu riadiacich orgánov, i keď maximálne zdemokratizovaných, je predpoklad, že tu vždy zostane možnosť určitými zásahmi do organizácie činnosti ľudí vyvolať jej preorganizovanie, sformalizovanie a znehodnotenie, pričom môže vždy dočasne dôjsť k znovuzrodeniu životného štýlu nedostatku času pre hlbšie ľudské vzťahy.

Niektorí ľudia vydávajú javy odcudzenia za sprievodné javy života človeka vôbec, pričom ich viažu na rôznorodé pocity ľudí, vznikajúce pri akejkolvek psychologickéj konfliktovej situácii v živote jednotlivca. Viažu ich na pocity osamelosti, úzkosti, strachu, hrôzy, hnusu, depresie, rezignácie atď., na nutnosť vlastného rozhodnutia a zodpovednosti za toto rozhodnutie, na každodennosť, všednosť v živote jednotlivca, na neoboznámenosť s prostredím, v ktorom má človek pôsobiť, na akékoľvek stereotypné a zautomatizované úkony v jeho činnosti, správaní a slovnom vyjadrovaní, na stavy, keď z akýchkoľvek dôvodov výsledky a dôsledky činnosti jednotlivca odporujú jeho pôvodným zámerom.

Ak odcudzenie viažeme na čimkoľvek zapríčinené existenciálne stavy a pocity jednotlivca, tak sa nám odcudzenie bezprostredne predstavuje ako večný sprievodný jav života ľudí. Avšak všednosť, osamelosť, úzkosť, strach, hrôza, hnus, depresia, únik od verejnosti, rezignácia, stereotyp, rutina, prispôsobivosť atď. sú iba sprievodné javy, podradné momenty života, činnosti, správania a vyjadrovania ľudí, samy osebe ešte nič nehovoria o odcudzení. Napríklad zautomatizovanie určitých úkonov, vytvorenie si stereotypu a rutiny ich výkonu, zaužívanie určitých pojmov a slovných väzieb atď. umožňuje nám orientáciu a konanie v obrovskom množstve rozmanitých a menlivých javov okolitej skutočnosti, vyjadruje naše zovšeobecnené skúsenosti. O odcudzení možno tu hovoriť iba vtedy, ak takéto javy prevažujú v živote a činnosti, a to nie ojedinelého jednotlivca, ale v celospoločenskom meradle alebo v živote ľudí určitého väčšieho okruhu, vtedy, keď stereotyp a prispôsobivosť zatlačí úplne do pozadia tvorivú stránku ľudskej podstaty modifikovanú svojrázom každej osobnosti. Dočasné ustanovenie a stabilita určitých klišé a konvencií sú v ľudskej činnosti nevyhnutné a v tejto dočasnej stabilite nevystupujú ako prejavy odcudzenia. Pravda, existencia protikladných momentov v ľudskej činnosti, t. j. momentov aktivity a tvorivosti na jednej strane a momentov návykov, rutiny a klišé na strane druhej obsahuje v sebe abstraktné možnosti prevládania rutinných momentov nad tvorivými, redukcie tvorivých momentov ľudskej činnosti až k absolútnemu minimu, čo sa môže prejavíť aj v diametrálnom rozdelení týchto momentov medzi rôzne osoby a okruhy ľudí. Nebezpečenstvo konzervovania určitých konvencií, klišé, návykov, princípov čin-

⁹ K nahradzovaniu živého ľudského kontaktu dochádza v súčasnosti napr. aj vo vzťahu rodičov k deťom. Skutočne rodičovský pomer k deťom je redukovaný na hračky, peniaze, televízor a iné predmety.

nosti je značné už preto, že činnosť uberajúca sa vychodenými koľajami je vždy ľahšia a neobsahuje v sebe také bezprostredne viditeľné riziká pre danú osobu alebo systém ako pokusy vybočenia zo všeobecne uznávaných a overených pravidiel. Všeobecný zákon o zachovaní či šetrení energiou každým dynamickým systémom dostáva tu podobu akoby zákona pohodlnosti. Tendencia ustálenia, stabilizácie, konzervácie vývojom dosiahnutého stupňa vlastností, štruktúry a vzťahov k prostrediu chráni systém pred zbytočným plytvaním energiou v reagovaní na náhodné druhoradé zmeny svojho prostredia, a teda chráni ho pred zbytočným prispôsobovaním, zachováva ho ako daný systém. Zároveň sa však stáva prekážkou jeho prispôsobovania, a tým zachovania jeho vlastnej existencie za zmenených podmienok. Každému človeku je vlastná táto tendencia, tvorí súčasť jeho osobného záujmu. Sila vplyvu tejto tendencie na tú-ktorú oblasť spoločenskej činnosti závisí od postavenia daného jednotlivca v systéme spoločenských vzťahov, od jeho poznávacích schopností a od jeho autority. V skostnatenom systéme vzťahov ľudia sa necítia doma, ale cudzo, pretože ich funkciou zostáva prispôsobovať sa tomuto systému, a nie prispôsobovať systém zmeneným životným podmienkam, ktoré si stvárajú vlastnou životnou činnosťou.

Abstraktné možnosti konzervovania rutiny, uniformity a konvencií obsahuje síce v sebe samotná ľudská činnosť, avšak príčiny tejto stabilizácie, osobitne v celospoločenskom meradle, nespočívajú, ako sa na prvý pohľad zdá, v ľudskej činnosti vôbec, ale v jej určitej historickej forme (napr. v klasickej strojovej výrobe) a najmä v bezprostredných osobných záujmoch tých ľudí, ktorí v dôsledku svojej funkcie v systéme spoločenských vzťahov môžu presadzovať svoje osobné či skupinové záujmy ako záujmy celospoločenské a zároveň konštituovať pre to potrebné podmienky. Možnosti pre to neposkytuje iba na triedy rozštiepená spoločnosť, ale každý zložitejší spoločenský organizmus, pretože sú preň nutné určité riadiace útvary. Realizácia princípov demokratickej spoluúčasti na riadení odstraňuje strnulú deľbu ľudí do riadiacej a výkonnej zložky, neodstraňuje však túto deľbu a rozmanitú intenzitu vplyvu jednotlivcov na riadení spoločenského organizmu úplne, a tým ani možnosti vzniku napätí a javov odcudzenia na tomto úseku. Po prvé preto, lebo spoluúčasť všetkých na riadení v dôsledku vzrastajúcej zložitosti medziludských vzťahov nutne sa musí obmedziť iba na tie najvšeobecnejšie spoločné záležitosti. Už Rousseau poukázal na to, že absolútna demokracia, čiže spolurozhodovanie o všetkom, vo väčších spoločenských útvaroch je nemožná a ani nemusí byť potrebná. Aj Lenin upozorňoval, že štátny aparát proletárskej demokracie, a teda nástroj zrušenia politického odcudzenia, čiže zrušenia tohto stavu, keď štát vystupuje voči väčšine obyvateľstva ako jej záujmom cudzí represívny aparát vykorisťovateľov, môže jestvovať iba ako zastupiteľský útvar. Avšak ako zastupiteľský verejnosprávny útvar obsahuje v sebe potenciu realizovať sa ako odcudzená moc. Rousseau upozornil, že zvrchovaná moc ľudu sa nedá zastupovať, pretože v podstate spočíva vo všeobecnej vôli a vôľa sa nedá zastupovať. Ak sa zastupuje, znamená to, že máme do činenia s potenciami jej odcudzenia. V tomto zastupovaní, a nie v osamotenosti, v odkázanosti jednotlivca jedine na seba v akte rozhodovania, spočíva zdroj odcudzenia. Človeku síce pri jeho rozhodovaní možno poradiť, vytvorí mu takéto alebo onaké podmienky, za ktorých

sa má rozhodnúť, ale voliť musí sám. A veď práve v samostatnom rozhodovaní, „vo voľbe človek píše svoje dejiny, tvorí poludštený svet, prejavuje sa ako slobodná autentická bytosť“.¹⁰ V možnosti vlastného rozhodovania, voľby spočíva podstata slobody človeka a táto jeho sloboda vzrastá úmerne s počtom možných smerov jeho činnosti, a teda stvárňovania vlastného života a vlastnej podstaty. Naopak, rozhodovanie za iného (duševne zdravého a dospelého), bez jeho vlastného a priameho zvolenia a spoluúčasti svedčí o jeho neslobode, a ak tento stav prenesieme na širšie spoločenské vzťahy, tak výrazne svedčí o odcudzení v danej spoločnosti. Aby v tomto ohľade nevznikalo odcudzenie, to by podľa Rousseaua predpokladalo, aby poslanci ľudu neboli zástupcami, ale iba výkonnými úradníkmi jeho vôle. Ľud by ich mohol ustanoviť, zvoliť a kedykoľvek zosadiť, pričom s ich funkciou neboli by viazané nijaké privilégia. V skutočnosti sa však výkonná funkcia spoločenských orgánov spája s mocou zastupiteľskou. Avšak práve tu sú potencie odcudzenia zastupiteľských útvarov a zástupcov ľudí ich pravej spoločenskej funkcii a cieľu, pre ktorý boli utvorené a zvolené, čiže potencie premeny služobných orgánov na orgány mocenské, na orgány nadradené ľuďom a ich záujmom, potencie metamorfózy nástroja určeného na poludštenie a sprostredkovanie zložitých medziľudských vzťahov človeka na orgán, ktorý komplikuje a odludšťuje tieto vzťahy, na orgán, ktorý z ľudí robí iba hospodársko-štatistické jednotky, čísla, prípady, funkcie.

Po druhé, potencie k takejto metamorfóze spočívajú, ako sme už čiastočne naznačili, v osobných záujmoch ľudí z riadiacich orgánov, pretože „v osobnosti úradníka môžeme rozlišovať tri podstatné odlišné vôle: predovšetkým, vlastnú vôľu jednotlivca, ktorá smeruje len k jeho osobnému prospechu; po druhé, spoločnú vôľu úradníkov, ktorá sa vzťahuje jedine na prospech prince (čiže na prospech daného orgánu — A. H.), po tretie, vôľu národa či vôľu zvrchovanú, ktorá je všeobecná ako vo vzťahu k štátu, chápanému ako celok, tak aj vo vzťahu k vláde, chápanej ako časť celku“.¹¹ Funkciu vlády je podľa Rousseaua starostlivosť o blaho ľudu a umožnenie ľuďom dostatku účasti na verejnej správe, aby cítili, že sú tu doma. Avšak ak nie sú dostatočné zábrany, ak nie je dostatočne silný tlak ľudu, aby jeho poslanci dodržiavali požadované a konštituované zásady správy verejných záležitostí a zastaralé nahrádzovali lepšími, vtedy „vláda rieši len to, čo vyžaduje osobný záujem členov vlády“.¹²

Vzhľadom na to, čo sme už uviedli, môžeme usudzovať, že potencie k odcudzeniu útvarov verejnej správy vo vzťahu k ich spoločenskej funkcii zostanú aj vtedy, ak zanikne súkromné vlastníctvo, zárobkové vzťahy a s nimi späté záujmy, rôzne privilégia súvisiace s funkciou v riadiacom aparáte. Totiž tak vo výrobnej, ako aj v riadiacej činnosti ľudia majú osobný záujem uľahčiť si svoju prácu. Pritom však spoločnosti prospešné uľahčenie práce je iba to, ktoré je spojené so zvyšovaním jej produktivity zmechanizovaním a zautomatizovaním

¹⁰ Ján Bodnár, *Doslov k Schaffovej Filozofii človeka* (Adam Schaff, *Filozofia človeka*, VPL, Bratislava 1964, 198).

¹¹ J. J. Rousseau, *O spoločenské smlouvě*, Právnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1949, 26.

¹² J. J. Rousseau, *Rozprava o politickej ekonomii*, SNPL, Bratislava 1956, 39.

jej priebehu, zdokonalením technológie a organizácie práce, zdokonalením pracovného nástroja, respektíve stroja, jeho totálnym ovládnutím a nedopustením jeho vlastnej, človekom nepredvídanej „aktivity“ a „iniciatívy“. Avšak „nástrojom“ a „predmetom“ činnosti ľudí z riadiacich zložiek, ich výkonnou zložkou nie sú veci, stroje, ale citlivé a vedomé bytosti — ľudia so svojimi záujmami, predstavami, názormi. A tu sa môžu veľmi zreteľne prejavíť rozpory medzi pozitívnou, progresívnou stránkou snahy ľudí z riadiacich zložiek po šetrení svojej energie, po zdokonalení a ovládaní svojich „pracovných nástrojov“ a jej negatívnou stránkou. Uplatnenie túžby po zlahčení práce môže veľmi citeľne zasiahnuť záujmy ľudí z výkonnej zložky, vyvolať rozpor medzi osobným záujmom ľudí z riadiacej zložky a jej podstatnou spoločenskou funkciou, lebo v tejto túžbe je skrytá tendencia k byrokratizácii a stabilizácii podmienok byrokratickej činnosti. Je to tendencia k redukcii riadiacej činnosti na administratívne, právne a iné príkazy a zákazy, k potlačeniu iniciatívy ľudí z výkonnej zložky, pretože ich iniciatíva komplikuje a sťažuje prácu riadiacim zložkám; tendencia k naplánovaniu činnosti ľudí do najmenších podrobností, tendencia k totálnemu ovládaniu ľudí nielen v oblasti ich výkonu, ale aj v oblasti ich myslenia a citov, ktoré ovplyvňujú výkon, tendencia k premene ľudí na „slepé nástroje“ a vzťahov medzi ľuďmi na vzťahy pána a otroka, všemohúceho a nemohúceho, vševedúceho a nevedomého, neinformovaného, tendencia ku konštituovaniu riadenia na najvyššieho sudcu akejkolvek pravdy. Je to tendencia ku konštituovaniu riadenia nielen na zvrchovanú moc, ale aj k premene riadiaceho aparátu na samostatnú, ľuďmi neovládateľnú moc, ktorá nimi vládne, prispôsobuje si ich charaktery alebo ich drví. Je to ďalej tendencia k úplnému odtrhnutiu sa riadiacich orgánov od životnej problematiky a od starostí ľudí, k upadnutiu do kruhu subjektivistických predstáv a v tomto duchu podávaných nadsadených zpráw o skutočnosti. Je to tendencia vydávať vlastné osobné záujmy a predstavy za jedine zodpovedajúce spoločenskému záujmu či pravde a zároveň odtrhávať spoločenský záujem, spoločnosť, masu, triedu, stranu, plán od skutočných jednotlivcov a stavať ich proti nim ako najvyššiu hodnotu, ako boha, tabu a zaklínadlo nad každou kritikou a diskusiou. Sú to tendencie, ktoré smerujú k rozkladu pocitu zodpovednosti, k vytvoreniu atmosféry apatie a nezodpovednosti, v ktorej ľudia robia len to, čo musia a ako majú prikázané. Tým sa však hromadí práca ľudí z riadiacich zložiek, lebo musia robiť často to, čo iní neurobili, to, čo vôbec nevyplýva z ich spoločenskej funkcie, pričom majú pocit návalu práce a prehnanej vlastnej dôležitosti. Ich práca trpí formalizmom. Ak sa tieto tendencie presadia, ľudia z výkonnej zložky prestávajú rešpektovať príkazy, uhýbajú sa pod ich tlakom, nachádzajú sa rôzne cesty, ako rozkazy a zákazy obísť, nesplniť. Vtedy prepočty riadiacich orgánov, na ktorých stavajú, vychádzajú naprázdno. Za takýchto okolností — ako by povedal Marx — ľudia sa reálne rozdvajujú, začínajú žiť podvojným životom, jedným abstraktným ako súčasťou spoločnosti — abstraktným preto, že sa ako súčasťou spoločenského života nemôžu plne realizovať — a druhým reálnym životom vo sfére ich súkromného života.

Po tretie, oboznámenosť s vecami a znalosť ich podstaty, napriek Hegelovej predstave, neruší ešte odcudzenie, aj keď vplýva na pocity, ktoré v súvislosti

s odcudzením naberajú intenzitu. Človek nemusí chápať podstatu mnohých vecí a síl, s ktorými dôjde do styku, môže sa ich báť, cítiť ich nebezpečenstvo a cudzotu, predsa však nemusí pociťovať ich odcudzenie. A to nie preto, že si zvykol stáť na stanovisku odcudzenej skutočnosti a odcudzeného človeka, že ich necíti a nevidí ako odcudzenú skutočnosť, ale ako samozrejmosť, a svoje odcudzené bezprostredné bytie ako jedine možné, prirodzené a pravé bytie, ale proste preto, že tu odcudzenia niet. Kedysi na úsvite ľudských dejín — ako poukázali autori *Nemeckej ideológie*¹³ — človek celou svojou bytosťou patrila prírode, stotožňoval sa s ňou, imponujúcu moc prírody prijímal s bezpodmienečnou samozrejmou. Táto príroda bola mu však zároveň cudzia, pretože neobsahovala nič ľudského, človekom modifikovaného. Bol to preň svet cudzí, ale nie odcudzený. Odcudzený mu mohol byť až vtedy, keď ho prakticky alebo aspoň v predstave pretvoril, seba prispôbil.¹⁴

Aj na dnešnej úrovni vývoja spoločnosti, keď je takmer celá príroda, ktorá bezprostredne obklopuje človeka, ním pretvorená, človek nemusí plne chápať jej podstatu a dokonca ani podstatu tých vecí, ktoré už sám vytvoril, pritom však nemusí mať nepríjemné pocity úzkosti. Často mu stačí, ak má k nim iba manipulačný vzťah, ak vie s nimi zaobchádzať, narábať a dodržiavať bezpečnostné pravidlá, aby sa medzi nimi necítil cudzo, ale ako doma, u seba. (Napríklad manipulácia s elektrinou a elektrickými prístrojmi v domácnostiach a na pracoviskách.) Nejde tu teda o odcudzenie. V danom prípade môžeme hovoriť o odcudzení iba vtedy, „ak sa ľudská činnosť v celospoločenskom meradle, alebo v meradle veľkého okruhu ľudí, redukuje takmer iba na vonkajšie manipulovanie a ak sa táto deformácia ľudskej činnosti stáva podstatným určením činnosti určitého okruhu ľudí“.¹⁵

A naopak, človek môže vedieť manipulovať s vecami a dokonca poznať ich prirodzenú, t. j. ľudmi a ľudskými vzťahmi vytvorenú podstatu (napr. môže vedieť manipulovať s tovarmi), a predsa týmto ich poznaním a manipuláciou s nimi neprekona svoje vlastné a ich odcudzenie, nezdoľá ich mohutné a živelné a v tomto zmysle aj neľudské, svojvoľné a iracionálne pôsobiace sily a vlastnosti.

Avšak i neznalosť môže byť príčinou odcudzenia a potom poznanie sa stáva teoretickým základom pre praktické zrušenie tohto odcudzenia. Vôbec: v nutnej jednostrannosti, strnulosti nášho poznania a v našej tendencii a túžbe ustáliť dosiahnuté sú potencie k odcudzeniu jednotlivcov spoločenskému záujmu. Pravda, na to, aby neznalosť skutočnosti či strnulosti v jej poznaní bola príčinou javov odcudzenia v celospoločenskom meradle, musia tu byť určité spoločenské podmienky, ktoré umožňujú realizáciu osobných názorov jednotlivca alebo určitej

¹³ Marx — Engels, *Nemecká ideológia*, SNPL, Bratislava 1961, 33.

¹⁴ V prvotných formách mágie, ako naznačuje Ernst Fischer, nešlo o stav odcudzenia človeka, i keď človek prírodným javom iluzórne pripisuje svoje ľudské vlastnosti. Mágia bola iluzórnym zrušením protikladu človeka a prírody, zdôraznením jeho totožnosti s prírodou a zároveň jeho moci nad ňou. O odcudzení možno hovoriť až vtedy, keď človek projektuje pozemské triedne panstvo do nadpozemskosti a jeho hypostázované vlastnosti a schopnosti vystupujú proti nemu ako cudzie a nepriateľské sily. Porovnaj Ernst Fischer, *K problému odcizení*. Filosofický časopis ČSAV (1964), č. 4, 562.

¹⁵ V. Ruml, *Komunistický humanizmus a filozofie človeka*. Nová mysl (1964), č. 5, 553.

skupiny ako názorov jedine a neodvolateľne pravdivých. Myslíme tu na realizáciu rôznych čisto subjektivistických predstáv ľudí z riadiacich zložiek. Nejde nám však iba o to, ale aj o protirečivosť nášho poznania a o protirečivosť dôsledkov nášho konania. Totiž podobne ako rodičia s najlepšimi úmyslami vzhľadom na maximálne dobro svojich detí nemôžu úplne presne v každej konkrétnej a komplikovanej situácii poznať, čo vyhovuje dobru ich detí, a z tohto hľadiska odhadnúť dôsledky svojho výchovného pôsobenia, tak ani ľudia z riadiacich spoločenských útvarov, ktorí majú vedeným vytyčovať neodkladné úlohy a prostriedky ich riešenia, nemôžu absolútne presne poznať, čo v danej situácii zodpovedá spoločenskému záujmu, ani absolútne presne určiť, či dané opatrenia a prostriedky v danej a rozpornej, neustále sa meniacej situácii prinesú ľuďom viacej úžitku než škody. Ďalej: Spoločenský záujem v danej situácii nedá sa presne zistiť napr. ani vyjadrením sa všetkých členov spoločnosti. „Všeobecná vôľa je vždy správna a smeruje k všeobecnému blahu, ale z toho nevyplýva, že aj uvažovanie ľudu je vždy správne... Je často veľký rozdiel medzi vôľou všetkých a všeobecnou vôľou; všeobecná vôľa prihliada len na spoločný záujem, vôľa všetkých prihliada na záujem súkromný a je iba súhrnom súkromných vôľ.“¹⁶ Okrem toho človek nikdy nebude ani pasívnym predmetom ani produktom prostredia ani pasívnym predmetom a produktom svojich vlastných a spoločnosťou stanovených zásad, a spoločenský záujem v konfliktových situáciách sám bude rozporný a bude sa javiť rozporne.

Ak by spoločenský záujem vždy zodpovedal mienke väčšiny, tak by mohli ľudskú spoločnosť riadiť len matematici alebo kybernetické stroje, a nie skutočne mysliace ľudské hlavy. Riadenie spoločnosti, práve pre zložitosť a rozpornosť záujmov, ako hovorí Rousseau, „vždy bude určitým umením“.

*

Záver: Zrušenie súkromného a ustanovenie spoločenského vlastníctva je iba prvým predpokladom zrušenia odcudzenia, neruší ho úplne. Kým jestvuje doterajšia povaha práce, v súčasnosti reprezentovaná klasickou strojovou výrobou, jestvuje aj sociálna delba ľudí na duševne a fyzicky pracujúcich a ich práca na riadiacu a výkonnú, tvorivú a manipulačnú, kvalifikovanú a nekvalifikovanú. Jestvuje aj odcudzené bytie väčšiny ako manuálnych pracovných síl. Pracujúci ako spoluvlastníci celého národného bohatstva prestávajú byť tovarom a ich práca nadobúda bezprostredne spoločenské určenie. V dôsledku daného stupňa vo vývoji pracovnej techniky nemôže byť však plne bezprostredne spoločenskou. Realizácia jej spoločenského určenia je ešte sprostredkovaná trhovými vzťahmi. Aj jej motivácia má odcudzenú formu, formu zárobku. Avšak ignorovanie trhových vzťahov za týchto podmienok spôsobuje narastanie možnosti odcudzenia sa individuálnych záujmov záujmom celospoločenským. Dôsledná realizácia návrhu ÚV KSČ o zásadách zdokonalenia plánovitého riadenia národného hospodárstva,

¹⁶ J. J. Rousseau, *O spoločenské smlouvě*. Právnické knihkupectví a nakladatelství, Praha 1949, 36.

в котором сù obsiahnuté výsledky politickoeconomickej vedy,¹⁷ vytvorí novú sústavu ekonomických podnetov výrobnjej činnosti založených na využití tovarovo-peňažných vzťahov a na úseku ekonomickom v maximálnej miere zladí sledovanie osobného záujmu so záujmom celospoločenským.

Potencie k odcudzeniu sa svojmu spoločenskému určeniu obsahujú aj verejnosprávne útvary. Aj na tomto úseku musí byť objavená, hlboko premyslená a vytvorená celá sústava prostriedkov, ktorá by v maximálnej miere obmedzovala realizáciu tendencií presadzovať osobné záujmy členov riadiacich útvarov ako záujmy celospoločenské, ako aj realizáciu tendencií k premene týchto útvarov na akési od ľudí nezávislé, ľuďmi neovládateľné a ľuďom cudzie byrokratické mocnosti, skostnatené systémy riadiacej práce, ktoré deformujú charakteru ľudí do nich vtiahnutých, a drvia tých, ktorí sa pokúsia jednotlivými prostriedkami premôcť ich spoločenským záujmom odcudzenú silu. Ide o sústavu prostriedkov, ktorá by nútila v maximálnej miere realizovať proklamované princípy demokracie a vytvárala z demokracie samoregujúci sa, otvorený a ľuďom neodcudzujúci sa mechanizmus jej prehlbovania.

ПРОБЛЕМАТИКА ОТЧУЖДЕНИЯ И СОЦИАЛИЗМ

А. Главек

Отменение частной и установление общественной собственности является лишь первой предпосылкой для устранения отчуждения, но не устраняет его полностью. Пока существует современный характер труда, представленный в наше время классическим машинным производством, существует также социальное разделение людей на людей занимающихся умственным и физическим трудом и разделение их труда на руководящую и исполнительную работу, на творческий труд и простую манипуляцию, на квалифицированный и неквалифицированный труд. Существует и отчужденное бытие большинства, как физические трудящиеся, целиком подчиненных машинному механизму, обслуживаемому ими при помощи нескольких механических движений. Трудящиеся как совладельцы всего народного богатства перестают быть товаром и их труд приобретает непосредственно общественное назначение. Однако, на данном этапе развития рабочей техники он не может быть непосредственно общественным. Реализация его общественного назначения опосредствована рыночными отношениями. Также его мотивация имеет форму отчуждения, форму заработка. Но игнорирование рыночных отношений при данных условиях лишь увеличивает возможность отчуждения индивидуальных интересов от интересов всего общества. Последовательное осуществление „Проекта принципов усовершенствования планового управления народным хозяйством“, составленного под руководством ЦК КПЧ, создает новую систему экономических стимулов, основывающихся на использовании товаро-денежных отношений, и в области экономики максимально согласует личные интересы с интересами всего общества.

Возможность отчуждения от своего общественного назначения кроется также в административно-общественных учреждениях. Этой возможности автор уделяет особое внимание и заключает, что также в административно-общественной области надо будет раскрыть, хорошо продумать и создать целую систему средств, которая максимально ограничила бы осуществление тенденций проводить в жизнь личные интересы членов управляющих органов под видом интересов всего общества, или же сделать из этих учреждений какие-то не зависящие от людей, людьми не управляемые чужие бюрократические державы, закоснелые

¹⁷ Denník Pravda zo 17. októbra 1964.

системы управления, которые коверкают характер втянутых в эти системы людей и уничтожают тех, кто пытаются отдельными средствами одолеть их отчужденную от общественных интересов силу. Речь идет о системе средств, которая заставила бы в максимальной степени осуществить провозглашаемые принципы демократии и сделала из демократии саморегулирующийся, открытый и не отчуждающийся от людей механизм, служащий для ее укрепления.

THE PROBLEM OF ALIENATION IN RELATION TO SOCIALISM

A. Hlávěk

The abolishment of private ownership and the establishment of social ownership were only the first prerequisites for the abolishment of alienation, they did not fully abolish it. As long as the present-time character of work is in existence, i. e. a character of work represented in our times by classical mechanical production, there will be a division between people working either psychically or physically, and their work will be looked at either as work of control or of execution, either creative work or work of manipulation, either qualified or unqualified work. There is also an alienated existence of a majority of people working manually, fully subjected to a machine mechanism which they serve by carrying out some mechanical movement. Working people as co-owners of the entire national wealth cease to be a merchandise, and their work becomes an immediate socially determining factor. However, in view of the given degree of development of labour technique their work cannot be immediately social. The realization of its social determination is still being mediated by market relations. Also its motivation has an alienated form, the form of earning. However, ignoring market relations in these conditions causes conditions in which individual interests are apt to become increasingly alienated from the interests of the society as a whole. A consequent realization of the "Motion of principles to bring about the perfection of planned control of national economy" elaborated under the guidance of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia creates a new system of economic impulses based on the relationship of goods/money; in the field of economics this system is to bring about a maximum measure of harmony in observing private interests in relationship to the interests of society as a whole.

Also public-administrative institutions are apt to create potentialities for man to become alienated from his social determination. Special attention is given by the author to these potentialities; he concludes that also in the field of public administration it will be necessary to discover, to premeditate and to create a whole system of means, a system which would to a maximum extent reduce the tendencies of members of the controlling institutions to realize their personal interests as interests of the entire society, and to prevent these tendencies from turning these institutions into a kind of bureaucratic power independent on people and not controllable by people; to prevent to turn them into confirmed controlling systems deforming the character of people involved into them, and to annihilate people trying to overcome by different means their power alienated from social interests. A system of means is needed which would to a maximum extent compell the proclaimed principles of democracy to become realized, and which would create from democracy an auto-regulative open mechanism, not alienating itself from people, a mechanism leading to the deepening of democracy.